

Л.В. Жураўская (Мазыр, Беларусь)

СЛОВА Ё БЕЛАРУСКІХ ЗАГАДКАХ

У артыкуле слова разглядаецца як аснова вобразнасці такога жанру фальклору, як загадка, на матэрыяле зборніка загадак (укладальнік Янка Саламевіч [1]).

Загадка – гэта іншасказальнае вобразнае апісанне якога-небудзь прадмета або з’явы на аснове падабенства паміж утоеным прадметам, які трэба адгадаць, і тым, які замяняе яго ў загадцы.

У літаратуразнаўчых даследаваннях вызначана як асноўная грамадская функцыя жанру загадак – “абуджаць у чалавека паэтычны погляд на з’явы і прадметы навакольнага свету, развіваць у яго мастацка-вобразнае мысленне” [2], [3]; “звесткі, якія засвойсвае чалавек праз загадку, менавіта таму і западаюць мацней у памяць, што падаюцца не мовай навуковай інфармацыі, а ў вобразна-паэтычнай форме” [2, с. 35].

Асновай вобразнасці беларускіх загадак з’яўляецца слова, ужытае ў пераносным, метафарычным значэнні. Тэматычныя групы такіх слоў-метафар вызначаюцца сферай дзейнасці чалавека, якую адлюстравалі ў загадках беларус-працаўнік, здольны заўважыць у звычайным прадмеце, з’яве нешта незвычайнае. Паколькі прадметы абазначаюцца назоўнікамі, то ў беларускіх загадках вылучаюцца наступныя тэматычныя групы метафар-назоўнікаў:

– назвы неба і нябесных святіл: Сіняя *пасцілка* ўвесь свет накрыла (Неба, 1); З высокай дарогі глядзіць *бычок* крутарогі (Месяц, 11); *На полі* Ярох рассыпаў *гарох*, стала світаць – няма чаго збіраць (Зоркі на небе, 15);

– назвы зямлі і вады: *Дзяжа чорная, а века белае* (Снег на зямлі, 19); *Кабыла бяжыць, аглоблі ляжаць* (Рака, берагі, 26);

– назвы стыхіі і з’яў прыроды: *Распластала птушка* крыла, ажно сонца заслانیла (Хмара і дождж, 38); *Ішоў даўгавяз, у сырую зямлю ўвяз* (Дождж, 40); *Прыйшоў вол, выпіў вады дол* (Мароз, 47); *Белае палатно, а пад ім халадно* (Снег, 55); *Цераз палі, цераз лугі спусціліся канцы дугі* (Вясёлка, 44);

– назвы часу, пор года: *Дванаццаць арлоў, пяцьдзсят дзве галкі* зняслі адно *яйцо* (Месяцы, тыдні, год, 64); *Прыйшла чорна маці, усіх паклала спаці* (Ноч, 71); *Сястра да брата ў госці едзе, а брат ад яе хаваецца* (Ноч і дзень, 74);

– назвы расліннага свету: *Маленькі гальшак* упаў з вышак, не так разбіўся, як шапачкі забыўся (Жолуд, 81); *Між гор стаіць Рыгор, палкай падпёрся, шапкай накрыўся* (Грыб, 87); *Між гор мерзне Ягор, панчошкай накрыўся* (Гарох у стручку, 101); *Віса вісіць, хода ходзіць, хто ідзе – цап-царап* (Яблык, 130); *Гусі паляцелі, а лапы пакідалі* (Высечаная капуста, 111);

– назвы чалавека, частак цела яго: *Стаяць вілы, на вілах шатун, на шатуне сапун, на сапуне глядун, на глядуне булава, на булаве дрымучы лес* (Чалавек, 133); *За белым бярэзнікам талалайка* брэша (Зубы, язык, 138); *Касцяшка сячэ, дзеравяшка вязе, а мокры Мартын* падкладвае (Зубы, лыжка, язык, 145); *У дзвюх матак па пяць хлапчанятак, на кожнага адно імя* (Рукі, пальцы, 155);

– назвы свойскіх і дзікіх жывёл, птушак, рыб, паўзуноў, насякомых: *На хляве два дубкі* (Рогі ў каровы, 161); *Ідуць чатыры дзяды* назад *бародамі* (Конскія капыты, 165); *Ляцела пава, сярод камянёў пала, камяні разбіла – усіх мёртвых* збудзіла (Квактуха, яйкі, кураняты, 184); *Сто сястрыц* адну хустку вяжуць (Пчолы, 178); *Ідзе тота каля плота, пытаецца ў жмуры: “Ці дома ляпа?”* (Воўк, кот, сабака, 201); *Шатавіла-матавіла* пад нябесем хадзіла, па-нямецку гаварыла, па-французску адказвала (Ластаўка, 212); *Сівенькі конік, не паедзеш, не паглядзіш* (Вуж, 221); *Семсот муляроў* збудаваці дом без вуглоў (Мурашкі, 232);

– назвы сельскагаспадарчых, земляробчых прылад, промыслаў і рамёстваў: *Тысячы брацікаў* звязаны, адным поясам *падпяразаны* (Сноп, 234); *Залатыя горы* растуць у летнюю пору (Копы сена, 235); *Стаіць паніч* дагары нагамі (Вілы, 254); *Плыла шчука* з Крэменчука, куды гляне – трава вяне (Каса, 249); *Майстар Гірка* зрабіў *будынка*, дзе ні гляне, то *дзірка* (Сетка, 259); *Цвёрды Мартын* далёка плное (Стрэльба, 260); *Бегла свінка*, залатая спінка, ільняны хвосцік (Іголка, 271);

– назвы харчавання: *Два парсючкі* рэжуцца, з іх *пена* валіць (Жорны, мука, 275);

– назвы хаты, яе абсталявання, гаспадарчых пабудоў, прылад: *Белая кабыла ўвесь лес пераела* (Печ, 298); *Стаіць цыган ў золоче* (Гаршчок на вуголлі, 305); *Суну-пасуну – Трахім смяецца* (Юшка ў коміне, 308); *Мой брат Кандрат як устане, да неба дастане* (Дым, 309); *Маўклівы сабачка дом сцеражэ* (Замок, 315); *Стаіць сасна, на сасне ліпа, на ліпе гліна, на гліне свіння* (Стол, міска, мяса, 322); *Чорны конь лезе ў агонь* (Качарга, 327); *Сухі Даніла лычкам падвязаўся і па хаце скача* (Венік, 348); *У аднаго парсючка два лычы* (Ночвы, 356); *Сівы жарабец праз сцяну ржэ* (Свярдзёлак, 378);

– назвы адзення, абутку, аздобы: *Чорненькі парсючок два хвосцікі мае* (Лапаць і аборы, 389); *Залез баран у быковую шкуру* (Панчоха ў боце, 397); *Дзесяць братоў ў дзве шкуры адзеты* (Рукі ў рукавіцах, 401); *Сухі Мартын з-за гары свіней гоніць* (Грэбень, валасы, 402);

– назвы транспартных сродкаў, шляхоў, дарог: *Два браты бягуць, а два даганяюць і дагнаць не могуць* (Колы ў возе, 409); *На вілачках страх* (Пуга, 414); *Спінка і лаўка, дзве Палагейкі і пяць братоў Панкратоў* (Сані, 420); *Бягуць сычыкі, задраўшы лычыкі* (Сані, 416); *Горб гарбаты, на сілу багаты, сто коней не павязе, што горб адзін панясе* (Човен, 429); *За лесам лясанскім, за полем палянскім, там гукала Кацярына голасам шатанскім* (Паравоз, 433); *Ляжыць Дора-Тадора, каб устала, то б да неба дастала* (Дарога, 435);

– назвы паняццяў сямейнага грамадскага быту, асветы, культуры: *Жывы жывога есць і ў вочы глядзіць* (Маці корміць малое грудзьмі, 443); *Не куст, а з лісточкамі, не кашуля, а пашыта* (Кніга, 446); *Ляжыць паленца, а ў сярэдзіне сэрца* (Аловак, 451); *Белая галубка ў хату ўляцела, што знала, усё расказала* (Пісьмо, 450); *За лесам лясенскім закукавала зязюленька голасам паненскім* (Скрыпка, 458); *У ліпавым кусце мядзведзь раве* (Дудка, 461).

Як паказвае пададзены матэрыял, метафары ўзніклі на аснове падабенства прадметаў:

– па колеры: *неба сіняе – сіняя пасцілка*; *Сівое сукно лезе праз акно* (Мароз, 49); *белае палатно – снег белы*; *цёмная ноч – чорная маці* (71);

– па форме: *Маленька, сухенька, усіх адзявае* (Лён, 35); *Стаяць дзяды над водамі і ківаюць бародамі* (Чарот, 88); *Стаіць певень над вадою з чырвонаю барадою, хто ні йдзе, за бараду ўшчыпне* (Каліна, 83); *Поўна бочачка круп, а наверху струп* (Макаўка, 126);

– на аснове некалькіх прыкмет (формы, колеру): *Жоўценькі вепручок між загародак бегае* (Чаўнок у ткацкай справе, 267); *Рыбка бялява хвосцікам віляла, лясы ламала, горы стаўляла* (Каса, 235); *Залатыя горы растуць у летнюю пору* (Капа, 235); *Ходзіць цар па градзе, носіць блін у барадзе* (падабенства паставы, становішча і формы) (Певень, 22);

– на аснове складаных асацыяцый: Ішоў *шалду-балду*, узяў *стрыкі-брыкі*, як зачулі *ляпётнікі*, сталі будзіць *гарэтнікі*: “Уставайце *гарэтнікі*, даганяйце *шалду-балду*, адбірайце *стрыкі-брыкі*”;

– метафара ў загадках часта спалучаецца з метаніміяй (падмена імёнаў на аснове сталай (унутранай) сувязі прадметаў): *Стаіць сасна*, на сасне *ліпа*, на ліпе *гліна*, на гліне *свіння* (Сасна – ножкі стала, ліпа – паверхня стала, гліна – міска на стале, свіння – мяса ў місцы, 322); *Стаіць сасна*, на сасне *лён*, на льне *жыта* (Стол сасновы, абрус ільняны, на абрусе хлеб, 321); Залез *баран* у *быковую шкуру* (Панчоха ў боце, 397);

– як асаблівы від метафары ў загадках – выкарыстанне ўласных імёнаў як назваў прадметаў: Сярод хаты *Сямён* ляжыць (Бэлька, 297), Суну-пасуну – *Трахім* смяецца (Юшка ў коміне, 308); *Касцяшка* сячэ, *дзеравяшка* вязе, а мокры *Мартын* падкладвае (Зубы, лыжка, язык, 145); *Балабан* бяжыць, на ім *лес* дрыжыць (Баран, воўна, 171); У нашага *Антонка* сярэдзіна тонка (Таўкач, 280); Ляжыць *Дора-Тадора*, каб устала, то б да неба дастала (Дарога, 434);

– своеасаблівымі метафарамі з’яўляюцца ў загадках аказіянальныя імёны, утвораныя на аснове гукавых рухальных асацыяцый стваральніка загадкі: Ідзе *тота* каля плота, пытаецца ў жмуры: “Ці дома *ляпа*?” (Воўк, кот, сабака, 201), воўк ходзіць – паўтаральнае дзеянне – то-та, сабака – брэша, гукі падобныя на спалучэнне ляп-ляп; Суну-пасуну – *Трахім* смяецца (Юшка ў коміне, 308), гукі пры пасоўванні юшкі ў коміне нагадваюць смех Трахіма, гукавое спалучэнне трах – шум; *Шатавіла-матавіла* пад нябесем хадзіла, па-нямецку гаварыла, па-французску адказвала (Ластаўка, 212) – аказіяналізм стварае вобраз хуткіх рухаў ластаўкі, якая і па форме нагадвае матавіла (ткацкая прылада з заостраным, як у ластаўкі хвост, канцом); Ішоў *шалду-балду*, узяў *стрыкі-брыкі*, як зачулі *ляпётнікі*, сталі будзіць *гарэтнікі*: “Уставайце *гарэтнікі*, даганяйце *шалду-балду*, адбірайце *стрыкі-брыкі*” (Воўк, баран, сабака, пастух, 238). Аказіяналізм *шалду-балду* перадае бязладнае блуканне ваўка; *стрыкі-брыкі* – бязладныя рухі барана, які то скача, то брыкаецца; *ляпётнікі* – сабакі, якія ўтвараюць такія гукі; *гарэтнікі* – пастухі, што гаруюць, працуюць, сцерагучы статак.

Аналізаваны матэрыял, такім чынам, паказвае, што беларускія загадкі выконваюць эстэтычную функцыю, выяўляючы здольнасць іх складальнікаў бачыць незвычайнае ў звычайных прадметах, з’явах, ствараць шэдэўры вобразнасці праз ужыванне слоў у пераносным, метафарычным значэнні, выходзяць падрастаючае пакаленне, вучыць бачыць гэта незвычайнае, цаніць яго.

Літаратура

1. Беларускія загадкі; уклад. Янка Саламевіч (Іван Уладзіміравіч). – Мінск: Юнацтва, 1989. – 63 с.
2. Гілевіч, Н.С. Паэтыка беларускіх загадак / Н.С. Гілевіч. – Мінск: Выш. школа, 1976. – 126 с.
3. Аникин, В.П. Русские народные пословицы, поговорки, загадки и детский фольклор. – М.: Учпедгиз, 1957. – 239 с.